

ADABIY TA'SIR HAQIDA

Abdurashidova Shoxista Bahrom qizi

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O'zbek tili va
adabiyoti universiteti*

Annotatsiya: *Adabiy ta'sir qiyosiy adabiyotshunoslikning asosiy jihati hisoblanadi. Bu qiyosiy adabiyotning muhim bo'limi bo'lib, o'rganish bilan amalga oshiriladi. Adabiy ta'sirni o'rganishning to'rtta asosiy turi bo'lishi mumkin: qarz olish, turli adabiyotlar yoki yozuvchilar ijodi va hayotini o'rganish, adabiyotlarni o'rganish aloqa va g'oyalar ta'sirini o'rganish.*

Kalit so'zlar: *Adabiy yo'nalish, adabiy ta'sir, genetik qardoshlik, tipologiya, qiyoslab o'rganish, tipologik yondashuv, tipologik tahlil.*

Yozuvchilar ko'rganlari, eshitganlari va o'qiganlari ta'sirida asar yaratadilar. Aksariyat yozuvchilar boshqa xalqlar adabiyotini ko'p mutolaa qiladi, ba'zi ijodkorlar sahna asarlari ishqibozi bo'ladi, yana bir turdagi yozuvchilar esa ommaviy axborot vositalarining muxlisi bo'lishadi. Shu jarayonda ular o'zlari uchun yangi yo'nalishlar, obrazlar kashf qilishadi. Va natijada adabiy ta'sir rivojlana boradi.

Sinflar kurashi ijtimoiy borliqning asosiy qonunidir. Har bir ijtimoiy guruh tashqaridan doimiy ta'sir ostida yashaydi va rivojlanadi. Mustaqil rivojlanish huquqini himoya qilib, bu tashqi ta'sirlarni yengib o'tishga, begona ta'sirlar ob'ektidan ularning sub'ektiga aylanishga intiladi. Ijtimoiy hayot jarayoni shuning uchun sinfiy qaramlik, tortishish va itarishlarning eng murakkab o'zaro bog'liqligidir. Adabiyot sinfiy ong shakllaridan biri bo'lgani uchun unda ham xuddi shunday jarayonlar sodir bo'ladi, bir xil kuchlar kesishadi. Bir sinfning adabiy o'sishini avtonom, izolyatsiya qilingan, yopiq holda tasavvur qilib bo'lmaydi. "O'zaro munosabatlar" u ilk bor adabiy maydonga chiqqan paytdan boshlanadi. Bu yerda adabiy gegemonlikka ega bo'lgan beqiyos ta'sirli ijtimoiy guruhlar allaqachon o'z o'rnini egallagan. Ular yangi kelganni o'z ta'siri orbitasiga tortishga, ijodkorlarni mustaqillikning yangi ijtimoiy shakllanishidan mahrum qilishga, ularga o'z yo'nalishlari va usullarini yuklashga intiladi. Demak, adabiy uslublar raqobatida biz sinfiy kurashning eng nafis shakllaridan birini ko'rishimiz mumkin. Tashqaridan kelayotgan ta'sirlar sinfiy adabiyotning organik rivojlanishini murakkablashtiradi, goh uning o'sishini sekinlashtiradi, goh tezlashtiradi va yuzaga chiqaradi. Bunday "tashqaridan kelayotgan turtkilarni" biz "adabiy ta'sir" deb ataymiz.

Milliy adabiyot rivoji ko'p omillar bilan bog'liq. Biz yuqorida ko'rib chiqqanimiz tipologiya til va tarixiy taqdiri yaqin xalqlar adabiyotida ham, tili va tarixiy taqdiri bir-biridan uzoq bo'lgan xalqlar adabiyotida ham umumiy yoki o'xshash rivojlanish tendentsiyalarini ochib berishini ko'rib chiqdik. Shu o'rinda adabiy ta'sir ham biz uchun muhim yo'nalish hisoblanishi barchamizga ma'lum. Adabiy ta'sir tipologiyadan farqli holda, qo'shni, yondosh, zamon va makon masalasida ichki hamda turlicha manzil va olislikdagi adabiyotlardan o'rganish asosidagi takomillashuv manbai, jarayoni va hosilasi.

Adabiy ta'sir qiyosiy adabiyotshunoslikning asosiy jihati hisoblanadi. Bu qiyosiy adabiyotning muhim bo'limi bo'lib, o'rganish bilan amalga oshiriladi. Adabiy ta'sirni o'rganishning to'rtta asosiy turi bo'lishi mumkin: qarz olish, turli adabiyotlar yoki yozuvchilar ijodi va hayotini o'rganish, adabiyotlarni o'rganish aloqa va g'oyalar ta'sirini o'rganish.

Adabiy ta'sir yozuvchilar o'rtasidagi ijodiy muloqot turlaridan biri bo'lib, syujet va obrazlarni olishda, allaqachon ma'lum bo'lgan motiv va g'oyalarni qo'llashda, bir yozuvchining ijodida boshqasining kayfiyati, obrzalarini idrok etishida namoyon bo'lishi mumkin.

Adabiy ta'sir - adabiyotlarning doimiy o'zaro ta'sirida, bir adabiyotning boshqa adabiyot badiiy tajribasini o'zlashtirishidan iborat bo'lgan adabiy jarayonning asosiy xususiyatlaridan biri. Bular: ta'sir etuvchi, ta'sirni idrok etuvchi adabiyot va boshqalar. Vositachi - hammetteuer (bu atama fransuz komparativizm maktabi tomonidan kiritilgan). Vositachi rolini butun adabiyotlar bajarishi mumkin (masalan, fransuz, nemis va ingliz adabiyoti, adabiy doiralar, alohida yozuvchilar, teatr jamoalari va boshqalar. Milliy adabiyotlarning o'xshash bosqichlardan o'tish qonuniyatlari adabiy aloqalarning tabiati va yo'nalishini belgilaydi. Yevropa adabiyotlari uchun bunday ozmi-ko'pmi aniq belgilangan bosqichlar Uyg'onish davri, klassitsizm, romantizm, realizm va boshqalar bo'ldi. Odatda taraqqiyotning yuqori bosqichiga ko'tarilgan adabiyot boshqa adabiyotlarga ham hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. XV- XVI asrlarda Italiya Uyg'onish davri, XVII asrdagi fransuz klassitsizmi, XVIII -asrda ingliz va fransuz ma'rifatchiligi, XIX asr boshlarida nemis, so'ngra ingliz va fransuz romantizmi, ingliz va fransuz realizmining ta'siri shundaydir. XIX asrning oxiridan boshlab rus tanqidiy realizmining jahon madaniyatiga kuchli ta'siri boshlandi, keyinchalik XX asr boshlarida sotsialistik adabiyot ta'siri bilan to'ldirildi. Biroq, adabiy aloqalar jarayoni juda murakkab: rivojlanishning oldingi bosqichlari bilan bog'liq badiiy shakllar va uslublar keyingi bosqichlarga ta'sir qilganda, qarama-qarshi tendensiyalar ham paydo bo'ldi. XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida romanlar folklorga; realistlar - V. Shekspirga; Yevropa

madaniyati tarixi davomida antik davr an'analarining ijodiy qayta ko'rib chiqilishi eng yorqin misoldir. Qadimgi merosning, shuningdek, xristian mifologiyasining ta'siri ko'p jihatdan Yevropa adabiyotlari - R. Kurtius va E. Auerbax tadqiqotlari g'oyalari, mavzulari, motivlari va syujetlarining umumiyligi bilan bog'liq.

Umuman olganda, adabiy ta'sir jahon madaniyati tarixida samarali rol o'ynaydi. Ular adabiy jarayonning tezlashishiga olib keladi. Adabiy aloqalar muammolariga qiziqish XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida adabiy aloqalarning rivojlanishiga zamin yaratdi. Bu jarayonni I. G. Gerder, keyin esa I. V. Gyote qayd etgan.

Adabiy ta'sir muammosiga o'tmishda eng keng tarqalgan yondashuv tarixiy-madaniy yondashuv edi. A. N. Pipin, N. S. Tixonravov, N. P. Dashkevich, Aleksey N. Veselovskiy kabi olimlar ushbu yondashuvning yirik vakillari edi. G'arb ta'sirining buyuk natijalarini eslash, adabiyotga shogirdlik davrida muqarrar birlik tufayli rus tafakkuri va ijodining rivojlanishini Yevropa aqliy harakati doirasiga kiritish uchun A.N.Veselovskiy 1883- yilda "Yangi rus adabiyotida G'arb ta'siri" ni yozdi. Ta'sir bir mamlakat adabiyoti boshqa bir mamlakat adabiyoti bilan bu mamlakatlar ijtimoiy munosabatlarining o'xshashligi bilan to'g'ridan-to'g'ri proporsionaldir. Bu o'xshashlik nolga teng bo'lsa, u umuman mavjud emas. Misol: Afrika negrlari hali Yevropa adabiyotlarining zarracha ta'sirini boshdan kechirishmagan. Bu ta'sir bir yoqlama bo'lib, bir xalq o'zining qoloqligi tufayli boshqasiga na shakl, na mazmun jihatdan hech narsa bera olmaydi. Misol: O'tgan asrdagi fransuz adabiyoti rus adabiyotiga ta'sir ko'rsatib, rus ta'sirini zarracha his qilmagan. Nihoyat, bu ta'sir o'zaro bo'lib, ijtimoiy hayotning o'xshashligi va natijada madaniy rivojlanish natijasida ikki almashuvchi xalqning har biri bir-biridan nimanidir qarzga olishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Davis, Thomas M. "The Traditions of Puritan Typology." In *Typology and Early American Literature*, edited by Sacvan Bercovitch, 11-45. Amherst: University of Massachusetts Press, 1972.
2. Downing, David. "'Streams of Scripture Comfort': Mary Rowlandson's Typological Use of the Bible." *Early American Literature* 15, no. 3 (1980/81): 252-259
3. From typology to aesthetics in American literature Lisa Parzefall DePaul University, 7-2019
4. Husanboyeva Q. Adabiyot o'qitish metodikasi va muammoli ta'lim. O'quv-metodik qo'llanma. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022.
5. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o'qitish metodikasi. – T.: Innovatsion – Ziyo, 2020
6. Hussey, T, & Smith, P. (2008) *Learning Outcomes : A Conceptual Analysis. Teaching in Higher Education*. 13 (1).